ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ. ΦΟΥΦΑ

Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΜΑΣ ΠΟΙΗΣΙΣ

Ι. Μοιρολόγια — τραγούδια τοῦ Χάρου

«Ὁ θάνατος εἶναι μουσηγέτης κάθε φιλοσοφίας»

(Schopenhauer)

Ὁ Νικόλαος Πολίτης εἰς μίαν του ὁμιλίαν, εἰς τὸν Παρνασσόν, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν θρῆνον, τὸν κλαυθμὸν καὶ τὸν ὀδυρμόν, τὸν ὁποῖον ᾐσθάνθησαν οἱ Ἕλληνες διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἐτόνιζεν ἐπιγραμματικῶς : «ὅσον δεινότεραι κρίσεις συνταράσσουν τὸν ἐθνικὸν βίον, τοσοῦτον ἐντονωτέρα ἐκδηλώνεται καὶ ἡ ἀπήχησις αὐτῶν εἰς τὴν ἐθνικὴν ψυχήν . . . Ὅταν μεγάλα γεγονότα, ὅταν δειναὶ συμφοραὶ ἢ ἀπροσδόκητοι εὐτυχίαι γεννοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου πάθη σφοδρά, ὅταν ἐξαιρετική τις περίστασις ἐπιφέρῃ ὑπερεκχείλισιν προσωπικῶν συναισθημάτων, ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀπέριττος ἐκδήλωσις αὐτῶν συγκινεῖ ζωηρῶς». Ἂν κατὰ τὴν ἱστορικὴν διαδρομὴν τῶν ἐτῶν παρουσιάζωνται τοιαῦται «κρίσεις», αἵτινες συγκλονίζουν τὴν ἐθνικὴν ψυχήν, ἀναμφιβόλως συμβαίνουν καὶ γεγονότα, ἅτινα ἔχουν συνταρακτικὴν τὴν ἀπήχησίν των εἰς τὴν προσωπικὴν ζωήν. Ἓν ἐξ αὐτῶν κατ' ἀναπότρεπτον ἀνάγκην εἶναι ὁ θάνατος, τὸ μεγαλύτερον ἐξ ὅσων ὑπάρχουν κακόν, τὸ δεινότερον πλῆγμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Τοιαύτη τις ἀνεπανόρθωτος συμφορὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος ἀπὸ τὸν λαϊκὸν τραγουδιστήν. Τὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν τὸν βαθὺν πόνον καὶ τὴν μεγάλην λύπην διὰ τὴν ἀπώλειαν προσφιλοῦς προσώπου, εἶναι ἴσως τὰ καλύτερα ἐξ ὅσων ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡ δημοτική μας μοῦσα. Εἶναι τραγούδια γεμᾶτα ἀπὸ στοχασμὸν καὶ πάθος, γεμᾶτα ἀπὸ λυρισμόν.

Δὲν ὑπάρχει περίπτωσις ἀνθρώπου μὴ συγκινηθέντος ἐν ὥρᾳ ᾄσματος περὶ τὸν νεκρόν, ἐν ὥρᾳ μοιρολογιοῦ.

Ἡ συνήθεια αὐτὴ εἶναι παλαιοτάτη καὶ συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν παγκόσμιον λατρείαν τῶν νεκρῶν. Παλαιόθεν ὑπῆρχον μοιρολογίστρες, γυναῖκες αἵτινες ὡς ἐπάγγελμα εἶχον νὰ συνθέτουν θρηνώδη ᾄσματα, ᾀδόμενα πρὸ τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ ἢ κατὰ τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ. Τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐθίμου αὐτοῦ βλέπομεν εἰς τὸ Ω τῆς Ἰλιάδος, ὅπου ὁ θεῖος Ὅμηρος δι' ὀλίγων στίχων μᾶς δίδει μίαν θαυμασίαν εἰκόνα τοῦ θρήνου περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Ἕκτορος (1).

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς γυναῖκες μοιρολογίστρες ἐχόρευον καὶ ἐθρήνουν περὶ

---

1) «Οἱ δ' ἐπεὶ εἰσάγαγον κλυτὰ δώματα, τὸν μὲν ἔπειτα
τρητοῖς ἐν λεχέεσι θέσαν, παρὰ δ' εἶσαν ἀοιδοὺς
θρήνων ἐξάρχους, οἵτε στονόεσσαν ἀοιδὴν
οἱ μὲν δὴ θρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες».

Ἰλ. Ω 707 κέξ.

τὸν νεκρὸν κτυπῶσαι τὸ στῆθός των καὶ τοὺς μηροὺς των. Καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ὑπῆρχον μοιρολογίστρες, γυναῖκες ἐξ ἐπαγγέλματος θρηνήτριαι, (praeficae) ὡς ἀναφέρει ὁ Ὁράτιος.

Ἐκ τῶν περιγραφῶν διαφόρων περιηγητῶν μανθάνομεν, ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τῶν μοιρολογιστριῶν ηὔρίσκετο εἰς μεγάλην ἀκμὴν ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Σήμερον τὸ ἔθιμον αὐτὸ ἔχει ὑποχωρήσει, διατηρηθὲν μόνον εἰς τὴν Μάνην.

Κατὰ τὸν Fauriel τὰ μοιρολόγια ἔχουν ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τὴν ὁρμητικὴν ἔξαρσιν καὶ τὴν δραματικὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως.

«Ποιὸς ἔχει πέτρινη καρδιά, θέλω νὰ μὴ ραΐση»

Ἔτσι ἀρχίζει ὁ ποιητὴς πρὶν εἴπῃ τὸ «χλιβερὸ» καὶ παραπονεμένον τραγούδι, τὸ ὁποῖον ἤκουσε νὰ τὸ λέγῃ ἡ μάννα τοῦ Χάρου. Καὶ ἀληθῶς! Εἰς τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου ἠγαπημένου προσώπου ποία ψυχὴ δὲν θὰ συγκινηθῇ; δὲν θὰ λυπηθῇ; δὲν θὰ δακρύσῃ; Εἶναι μικρὰ ἡ συμφορά; Διατί λοιπὸν νὰ μὴ λειώσῃ, νὰ μὴ ραΐσῃ ἡ καρδιά; Διατί νὰ μὴ πονέσῃ;

«Μέσα ἡ καρδιά μου μὲ πονεῖ, μὰ δὲν ἠξεύρω τί ἔχει,
κάνε πουλὶ τήνε τσιμπᾶ, κάνε θηριὸ τὴν τρώγει,
κάνε μαχαίρι δίκοπο εἶναι καὶ τήνε κόβει».

Μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς ὁ λαϊκὸς τραγουδιστὴς ἐκφράζει ὅλον του τὸν πόνον, ὅστις συγκλονίζει πάντα αἰσθανόμενον ἄνθρωπον. Ὅταν πετάξῃ ἡ ψυχή, μαῦρο πέπλο σκεπάζει τὸ σπίτι. Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πικραμένου «πρωί, μεσημέρι καὶ βράδυ ρίχνεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ φαρμάκι». Καὶ αὐτὸς ὁ ἥλιος δὲν ρίπτει τὰς εὐεργετικάς του ἀκτῖνας, «μόν' εἶναι πάντα συννεφιὰ καὶ βασιλεύει ἀντάρα». Μὲ τὸν θάνατον ἐκριζοῦται τὸ δένδρον τῆς εὐτυχίας, σβήνει τὸ λυχνάρι τοῦ σπιτιοῦ . . .

«Εἶχα μηλιὰ στὴν πόρτα μου καὶ δέντρο στὴν αὐλή μου
καὶ τέντα κατακόκκινη, τὸ σπίτι σκεπασμένο,
καὶ κυπαρίσσι ὁλόχρυσο κ' ἤμουν ἀκουμπισμένη,
εἶχα κι ἀσημοκάντηλο στὸ σπίτι κρεμασμένο.
Τώρα ἡ μηλιὰ μαράθηκε, τὸ δέντρο ξερριζώθη,
καὶ ἡ τέντα ἡ κατακόκκινη, καὶ κείνη μαύρη ἐγίνη,
τὸ κυπαρίσσι τὸ χρυσὸ ἔπεσε κ' ἐτσακίσθη,
τἀσημοκάντηλο ἔσβησε, τὸ σπίτι δὲ φωτάει».

Φεύγει διὰ παντὸς ἡ χαρά, δὲν ὑπάρχουν πλέον χρυσαῖ ἐλπίδες, ἐκλείπουν τὰ στηρίγματα τοῦ σπιτιοῦ.

«Ὁποιὰ χασε τὸν ἄντρα της, ἔχασε τὴν τιμή της,
κι ὁποιὰ χασε τὴ μάννα της, ἔχασε τὴν κουβέντα,
κι ὁποιὰ χασε τὸν ἀδερφό, ἔχασε τὰ φτερά της,
κι ὁποιὰ χασε τὴν ἀδερφή, ἔχασε τὸ σιριάνι,
κι ὁποιὰ χασε μικρὰ παιδιά, ἔχασε τὴν καρδιά της».

Ἀπροσμέτρητος εἶναι ὁ πόνος, ἀνέκφραστος καὶ ἀθεράπευτος ὁ καημὸς τῆς καρδιᾶς.

«Τίνος νὰ εἰπῶ τὸ ντέρτι μου, τὸ ντέρτι τῆς καρδιᾶς μου;
Νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ ψηλὰ βουνά; ψηλὰ εἶστε δὲν τἀκοῦτε.
Νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ ψηλὰ δεντρά; φυσάει βοριᾶς, τὸ παίρνει.
Νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ χαμόκλαρα; φυσάει νοτιά, τὸ παίρνει».

Καὶ τί δὲν θὰ ἐθυσίαζέ τις διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν μεγάλην συμφοράν! Τί δὲν θὰ μετήρχετο διὰ νὰ προλάβῃ κάτι, τὸ ὁποῖον, ὅταν φεύγῃ, δὲν «γαγέρνει». Μάτια, ποὺ δὲν φαίνονται, γρήγορα λησμονοῦνται. Δι' αὐτὰ τὰ μάτια καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια νὰ μὴ ἀντικρύσουν «τῆς Ἀρνεσιᾶς (1) τὴ βρύση», νὰ μὴ δυνηθῇ νὰ τὰ καλύψῃ «τῆς μαύρης γῆς τὸ χῶμα». Μάτην ὅμως. Κάποιος νόμος ὑπάρχει, ποὺ ἀποτρέπει τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀνθρωπίνων σχεδίων. Πρὸ αὐτοῦ πᾶν τὸ γήϊνον ὑποκύπτει καὶ ἐπακολουθεῖ τὸ μοιραῖον.

«Ἐγὼ γιὰ τὸ χατίρι σου τρεῖς βάρδιες εἶχα βάλει.
Εἶχα τὸν ἥλιο στὰ βουνά, καὶ τὸν ἀΐτὸ στοὺς κάμπους,
καὶ τὸ βοριᾶ τὸ δροσερὸ τὸν εἶχα στὰ καράβια.
Μὰ ὁ ἥλιος ἐβασίλεψε, κι ὁ ἀΐτὸς ἀπεκοιμήθη
καὶ τὸ βορᾶ τὸ δροσερὸ τὸν πῆραν τὰ καράβια.
Κι ἔτσι τοῦ δόθηκε καιρὸς τοῦ Χάρου καὶ σὲ πῆρε (2)».

Φεύγει ἡ ἀγαπημένη ψυχὴ καὶ ἀφήνει τοὺς σπιτικούς της ὀρφανεμένους. Φεύγει καί, ἂν ὑπῆρχε τρόπος νὰ ἐπανήρχετο εἰς τὴν ζωήν, τότε ἕνας δρόμος εὐτυχίας θὰ ἠνοίγετο ἔμπροσθέν της καὶ τὰ πάντα θὰ ἦσαν εἰς τὴν διάθεσίν της.

«Παράγγελλέ μου, μάτια μου, τὸ πότε θέλεις νάρθῃς,
νὰ στρώσω ρόδα στὰ βουνά, τριαντάφυλλα στοὺς κάμπους».
«Νὰ ἤξερα πότε θὲ νἀρθῇς ἀπὸ τὸν μαῦρον Ἅδη,
γιὰ νὰ σαρώσω τὴν αὐλὴ καὶ νὰ τὴ βολιμώσω.
Νὰ γίνω γῆς νὰ μὲ πατᾶς, γιοφύρι νὰ περάσῃς,
νὰ γίνω καὶ γλυκομηλιὰ στὸν ἴσκιο μου νὰ κάτσῃς.
Νὰ ρίχνω τἄνθη ἀπάνω σου, τὰ μῆλα στὴν ποδιά σου,
νὰ ρίχνω καὶ τοὺς κλώνους μου νὰ σὲ χαϊδολογᾶνε».

Θαυμαστὰ εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, δι' αὐτὸ καὶ οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται τὴν δόξαν του, «μὰ μόνο τρία πράματα δὲν ἔμπεψε στὸν κόσμο», ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων

---

1) Καὶ παλαιότερον ἐπίστευον, ὅτι εἷς ἐκ τῶν ποταμῶν τοῦ κάτω κόσμου ἦτο καὶ ἡ Λήθη. Τὸ νερὸ αὐτῆς τὸ ἔπιναν οἱ πεθαμένοι καὶ ἐλησμόνουν παντελῶς τὴν ἐπίγειον ζωήν. Τὸ νερὸ λοιπὸν τῆς Ἀρνεσιᾶς ἢ Ἄρνης τῶν νεοελλήνων εἶναι τὸ ὕδωρ τῆς Λήθης τῶν ἀρχαίων.

2) Καὶ οἱ ἀρχαῖοι παρομοίαν ἀντίληψιν εἶχον διὰ τὸ ἀναπόφευκτον τοῦ θανάτου Ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὴν «Ἀντιγόνην» του ἐπιλαμβάνεται τῆς εὐκαιρίας καὶ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης παντοδυναμίας Θαυμάζει τὸν ἄνθρωπον, διότι θείαν τινὰ φλόγα κρύπτει μέσα του καὶ ἐπιτυγχάνει τὸ πᾶν ἐν τῇ ζωῇ. Ἐνῷ ὅμως τὰ πάντα κατορθώνει, μόνον τὸν θάνατον εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἀποφύγῃ. Παραθέτομεν ὀλίγους στίχους ἐκ τοῦ περιφήμου χορικοῦ τῆς «Ἀντιγόνης», οἵτινες δεικνύουν τὴν ὄντως ἀξιοθαύμαστον δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ κα τὴν ἀδυναμίαν του πρὸ τοῦ μοιραίου . . .

«Καὶ φθέγμα καὶ ἀνεμόεν φρόνημα καὶ ἀστυνόμους
ὀργὰς ἐδιδάξατο καὶ δυσαύλων πάγων ὑπαίθρια
καὶ δύσομβρα φεύγειν βέλη·
παντοπόρος ἄπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται τὸ μέλλον.
Ἅιδα μόνον φεῦξιν οὐκ ἐπάξεται».

Στίχ. 354 κέξ.

χάνεται ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν ζωήν: «γιοφύρι εἰς τὴ θάλασσα καὶ γαγερμὸ (1) στὸν Ἅδη καὶ σκάλαν εἰς τὸν οὐρανό».

Καὶ διαμαρτύρεται ὁ ποιητής, διότι χωρίζονται παιδιὰ «ἀπὸ τὶς γλυκὲς μαννάδες», πολυαγαπημένα ἀνδρόγυνα, «νιὲς μὲ τὰ στολίδια, ἀδερφιῶν ἀδέρφια».

«Καὶ λείπει ὁ κάλλος τοῦ σπιτιοῦ κι ὁ πρωτονοικοκύρης,
ποὺ ἦταν στὸ σπίτι φλάμπουρο, στὴν ἐκκλησιὰ φανάρι».

Γνωρίζει πόσον ἀξίζουν τὰ χρυσᾶ νιᾶτα καὶ διερωτᾶται διατὶ ὁ Μεγαλοδύναμος δὲν τὰ ὑπολογίζει καὶ τὰ παραδίδει εἰς τὸν Χάρον. Παραξενεύεται ὁ λαϊκὸς τραγουδιστής, διατὶ τὴν «λεβεντιὰ» τῆς ζωῆς τὴν καλύπτει τὸ μαῦρο χῶμα, ἐνῷ ἤξιζε δι' ἄλλο περιβάλλον.

«Δὲν σόπρεπε, δὲν σόμοιαζε στὴ γῆ κρεβατοστρώση,
μὸν σόπρεπε, μὸν σόμοιαζε στοῦ Μάη τὸ περιβόλι,
ἀνάμεσα σὲ δυὸ μηλιές, σὲ τρεῖς νεραντζοποῦλες,
νὰ πέφτουν τ' ἄνθ' ἀπάνω σου, τὰ μῆλα στὴν ποδιά σου,
τὰ κρεμεζογαρούφαλα τριγύρω στὸ λαιμό σου».

Εἰς ὅλα τὰ θλιβερὰ αὐτὰ τραγούδια τοῦ σκληροῦ ἀποχωρισμοῦ διακριτικὴν θέσιν κατέχει ἡ μορφὴ ἡ μεγάλη τῆς μάννας. Ἡ μάννα ἀναμφιβόλως αἰσθάνεται ὑπὲρ πᾶν ἄλλο πρόσωπον τὴν ἀπροσμέτρητον πικρίαν καὶ δονεῖται ψυχικῶς ἀπὸ τὴν βαρεῖαν κατάθλιψιν. Αὐτὴ δοκιμάζει, αὐτὴ πίνει ὁλόκληρον τὸ ποτήρι τοῦ πόνου. Γενικῶς εἰς τὴν δημοτικήν μας ποίησιν ἡ μάννα διακρίνεται καὶ εἶναι ὁ εὐαίσθητος δέκτης εἰς τὰ ὑψηλὰ νοήματα τῆς ζωῆς, εἰς τὰς βαθείας συγκινήσεις καὶ εἰς πάσας τὰς ζωηρὰς καὶ ἐντόνους συναισθηματικὰς καταστάσεις. Αὐτῆς λοιπὸν τῆς μάννας ἀνίατος εἶναι ἡ πληγή, ὅταν κόπτεται μέρος ἀπὸ τὸν ἑαυτόν της, ὅταν χάνεται παιδί της.

Καὶ θέλει νὰ λυτρωθῇ, θέλει νὰ ἀποφύγῃ τὸν πόνον, ποὺ κατακερματίζει τὰ σπλάγχνα της, ἀλλὰ δὲν τὸ κατορθώνει. Ὁ πόνος εἶναι γέννημα τῆς ψυχῆς της. Πόνος καὶ παιδὶ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό, διαχωρισμὸς μεταξύ των δὲν νοεῖται. Δι' αὐτὸ θὰ γίνεται αἰτία ἀείποτε νὰ τὴν συντροφεύῃ ἡ ἀνάμνησις τοῦ παιδιοῦ της. Καὶ οὕτως ἐκχειλίζει ἡ ἀγάπη της εἰς λυγμούς. Πλημμυρίζουν τὰ μάτια της ἀπὸ πύρινα δάκρυα, ποὺ φέρουν τὴν δυστυχίαν, ὅπου πέσουν, καὶ ἂν μείνουν μέσα της καταστρέφουν τὴν ζωήν της καὶ δὲν βραδύνουν νὰ τὴν στείλουν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον.

«Ἐσύ, παιδί μου, ἐκίνησες νὰ πᾶς στὸν κάτω κόσμο,
κι ἀφήνεις τὴ μαννούλα σου πικρή, χαροκαμένη.
Παιδάκι μου, τὸν πόνο σου ποῦ νὰ τὸν ἀπιθώσω ;
Που κι ἂν τὸν ρίξω τρίστρατα, τὸν παίρνουν οἱ διαβάτες,
κι ἂν τὸν ἀφήσω στὰ κλαριὰ τὸν παίρνουν τὰ πουλάκια.

---

1) Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποθανόντος δὲν ἠδύνατο ἐπ' οὐδενὶ τρόπῳ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ζωήν. Ἀφοῦ θὰ κατήρχετο εἰς τὸν Ἅδην, θὰ ἐρρίπτετο εἰς τὸν Τάρταρον καὶ ἐκεῖθεν δὲν θὰ ἐξήρχετο πλέον. Διὰ τὸν τόπον τῶν νεκρῶν, ἐκτὸς τοῦ Ὁμήρου, πολλὰ μᾶς ἀναφέρει εἰς τὸν «Φαίδωνα» ὁ Πλάτων. Ἀπὸ τὸ σχετικὸν Κεφ. παραθέτομεν τὸ χωρίον, ἐξ οὗ διαφαίνεται τὸ παράπονον τοῦ λαϊκοῦ μας τραγουδιστοῦ :

«Οἱ δ' ἂν δόξωσιν ἀνιάτως ἔχειν διὰ τὰ μεγέθη τῶν ἁμαρτημάτων ἢ ἱεροσυλίας πολλὰς καὶ μεγάλας ἢ φόνους ἀδίκους καὶ παρανόμους πολλοὺς ἐξειργασμένους ἢ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα τυγχάνει ὄντα, τούτους δὲ ἡ προσήκουσα μοῖρα ρίπτει εἰς τὸν Τάρταρον, ὅθεν οὔποτ' ἐκβαίνουσιν».

Ποῦ νὰ βαλθοῦν τὰ δάκρυα μου γιὰ τὸν ξεχωρισμό σου
Ἂν πέσουνε στὴ μαύρη γῆς, χορτάρι δὲ φυτρώνει,
Ἂν πέσουνε στὸν ποταμό, ὁ ποταμὸς θὰ στύψῃ,
ἂν πέσουνε στὴ θάλασσα, πνίγονται τὰ καράβια.
Κι ἂν τὰ σφαλίσω στὴν καρδιά, γλήγορα σ' ἀνταμώνω».

Καὶ ἡ ὑψηλοτέρα ἔντεχνος ποίησις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ τὸν μητρικὸν πόνον κατὰ τοιοῦτον ἀριστουργηματικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν τρόπον. Διὰ τὴν μητρικὴν ψυχολογίαν ἐπιγραμματικώτατον καὶ χαρακτηριστικώτατον εἶναι τὸ κατωτέρω δίστιχον :

«Ἂν δὲ φουσκώσῃ ἡ θάλασσα, ὁ βράχος δὲν ἀφρίζει.
Ἂν δὲν σὲ κλάψῃ ἡ μάννα σου, ὁ κόσμος δὲ δακρύζει».

Ὡς εἴδομεν, ἡ στέρησις προσφιλοῦς προσώπου ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μεγάλην ὀδύνην καὶ τὸν ἀπερίγραπτον πόνον.

Ἀλλὰ καὶ ἡ δοκιμασία τοῦ ἀποθνῄσκοντος δὲν εἶναι ὀλίγη. Τὸν περιμένουν τὰ σκαλιὰ τοῦ στεναγμοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ τὸν καταβιβάσουν εἰς τὴν τελευταίαν του φρικτὴν κατοικίαν.

«Ὁ μορφονιὸς ψυχομαχάει, ὁμορφονιὸς πεθαίνει·
ἀνάψτε πράσινα κεριὰ καὶ κίτρινες λαμπάδες,
νὰ φέξουνε (1) τ' ὁμορφονιὸ νὰ κατεβῇ στὸν Ἅδη.
Σκαλὶ σκαλὶ κατέβαινε, σκαλὶ σκαλὶ ἀνεβαίνει.
Κεῖ ηὗρε τον ἕνας σκώληκας, μὰ καὶ τὸν ἐρωτάει.
—Ποῦ πᾶς, ἀσήμι, νὰ χαθῇς, μάλαμα, νὰ θολέψῃς ;
Ποῦ πᾶς, ἀργυροκούδουνο, νὰ χάσῃς τὴ λαλιά σου ;

Τί τὸ καλὸν τῆς ζωῆς εἰς τὰ Τάρταρα (2) τῆς γῆς ; εἰς τὴν σκοτεινὴν κατοικίαν μὲ τοὺς «ἀραχνιασμένους» (3) τοίχους ; Ἐκεῖ τὰ πάντα εἶναι παγερά. Οὐδὲν τὸ καλὸν ὑπάρχει. Οὐδεὶς καλλωπισμὸς γίνεται.

«Γιὰ πές μου, τί τοῦ ζήλεψες αὐτοῦ τοῦ κάτου κόσμου ;
Αὐτοῦ βιολιὰ δὲν παίζουνε, παιγνίδια δὲ βαροῦνε.
Εἶναι κι οἱ νιοὶ ξερμάτωτοι, κι οἱ νιὲς ξεστολισμένες
καὶ τῶν μαννάδων τὰ παιδιὰ σὰ μῆλα ραβδισμένα».

Πάντες εἶναι ἐγκάθειρκτοι εἰς τὴν «Ἀλησμόνη». Εἶναι ἀδύνατον εἰς αὐτοὺς νὰ

---

1) Καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον ὁ χῶρος τοῦ Ἅδου εἶναι σκοτεινός.

«Ἀΐδης δ' ἔλαχε ζόφον ἠερόεντα».

Ἰλ. Ο 191, κ. ἀλλ.

2) Καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον ὁ Τάρταρος εἶναι σκοτεινὸς καὶ φυλακὴ μὲ πύλας σιδηρᾶς. Παραθέτομεν ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα σχετικοὺς στίχους, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται εἰς ἀπειλητικὴν διαταγὴν τοῦ Διὸς δι' ἐκείνους τοὺς θεούς, οἵτινες δὲν θὰ ἤθελον νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὴν γνώμην του.

«Ἥμιν ἑλὼν ῥίψω ἐς Τάρταρον ἠερόεντα,
τῆλε μάλ, ἦχι βάθιστον ὑπὸ χθονός ἐστιβέρεθρον,
ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδός».

Ἰλ. Θ 13—15.

3) Καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον : «δόμος εὐρώεις»

Ὀδυσ. κ. 512, φ 322.

δοκιμάσουν οἱανδήποτε χαράν. Εἰς τὸ διηνεκὲς εὑρίσκονται δακρυρροοῦντες εἰς κατάστασιν καταθλίψεως (1).

«Ἔχουν τὴ γῆς γιὰ στρώματα, σεντόνια ἔχουν τὸ χῶμα,
καὶ γεύονται τὸν κορνιαχτό, δειπνοῦν ἀπὸ τὸ χῶμα».

Ἡ γῆ, τὴν ὁποίαν ἔχουν ὡς ἐνδιαίτημα, τοὺς ἀφαιρεῖ κάθε σωματικὸν κάλλος, ἀλλοιώνει τὴν ὄψιν των καὶ τοὺς παραμορφώνει.

«Μένα μὲ λένε μαύρη γῆς, πικρή, φαρμακωμένη.
Σαράντα μέρες τοὺς βαστῶ κι ἀπαὶ τοὺς ἀραχνιάζω,
τοὺς κόφτονται τὰ χέρια τους, ἀπανωτιὸ στὰ στήθια,
καὶ ρέβουν τὰ ματάκια τους, σὰν τὸ μαργαριτάρι,
πέφτουν καὶ τὰ μαλλάκια τους τριγύρω στὸ λαιμό τους,
πίνουν τοῦ λάκκου τὸ νερό, τῆς πλάκας τὸ φαρμάκι».

Εἰς τοιαύτην εὑρίσκονται κατάστασιν οἱ νεκροὶ τοῦ κάτω κόσμου. Φοβερὸν εἶναι τὸ περιβάλλον των καὶ πλῆρες στερήσεων: Δὲν προσατενίζουν τὸ εὐεργετικὸν καὶ γλυκὺ φῶς τοῦ ἡλίου, δὲν ἀναπνέουν τὸν καθαρὸν καὶ ζωογόνον ἀέρα, δὲν ἀκούουν κελάδημα πτηνοῦ, ἀκόρεστος εἶναι ἡ πεῖνά των, ἀνεξάλειπτος ἡ δίψα των, ἐφιαλτικὸς ὁ ὕπνος των.

«Στὸν Ἅδη ἀέρας δὲ φυσᾶ καὶ ἥλιος (2) δὲν προβαίνει».
Ἐκεῖ «δὲν κράζει πετεινός, δὲν κελαηδεῖ τ' ἀηδόνι.
Ὄντας πεινᾶς, δὲν γεύεσαι, ὄντας διψᾶς, δὲν πίνεις,
κι ὄντας θέλεις νὰ κοιμηθῇς, τὸν ὕπνο δὲ χορταίνεις».

Ζῶντες ζωὴν φρικτήν, ἐπόμενον εἶναι νὰ προσπαθοῦν νὰ «τσακίσουν» τὸν Ἅδην διὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὰ καταθλιπτικὰ δεσμά του. Ἡ μαρτυρικὴ ζωή των ἐπαναφέρει νοσταλγικῶς εἰς τὴν μνήμην των τὸν αἴθριον οὐρανόν, τὰ κάλλη τῆς φύσεως, τὰ χοροστάσια, καὶ ὅ,τι ἄλλο ἐσχετίζετο μὲ τὴν χαρούμενην ζωήν των. Πάντοτε μένουν μὲ τὴν γλυκυτάτην ἀνάμνησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἐπάνω κόσμου.

«Κάτου στὰ Τάρταρα τῆς γῆς, τὰ κρυοπαγωμένα,
μοιρολογοῦν οἱ λυγερὲς καὶ κλαῖν τὰ παλληκάρια.
Σὰν τ' εἶν' τὸ μοιρολόγι τους, σὰν τ' εἶν' τὸ κλάψιμό τους;
Τάχα νὰ στέκῃ ὁ οὐρανός, νὰ στέκῃ ὁ ἀπάνου κόσμος,
νὰ στέκουν τὰ χοροστασιά, σὰν που ἤτανε καὶ πάντα,
νὰ λειτουργιῶνται οἱ ἐκκλησιὲς μὲ τὶς χρυσὲς εἰκόνες»;

---

1) Ὁ κάτω κόσμος καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον οὐδὲν τὸ ἀξιοζήλευτον ἔχει: Ὁ Τειρεσίας ἰδὼν εἰς τὸν Ἅδην τὸν Ὀδυσσέα διηπόρει καὶ τὸν ἠρώτησε:

«Τίπτ' αὖτ', ὦ δύστηνε, λιπὼν φάος ἠελίοιο
ἦλυθες, ὄφρα ἴδῃ νέκυας καὶ ἀ τ ε ρ π έ α χῶρον»;

Ὀδυσ. λ 93.

2) Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Ὁμηρικὸς Ὀδυσσεύς:

«Ἦ δ' ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυρρόου Ὠκεανοῖο.
Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν».

Ὀδυσ. λ 13.

Τὸ πολλὰ των βάσανα καθιστοῦν ἀπεριόριστον τὴν ἀγάπην των πρὸς τὴν ζωήν, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε λησμονοῦν, δι' αὐτὸ καὶ τοὺς ἕλκει ἡ μαγεία τοῦ ἐπάνω κόσμου. Λέγει ὁ Χάρος :

«Τί ἔχεις, κόρη, πουχλίβεσαι καὶ χύνεις μαῦρα δάκρυα ;
Μὴ σὲ πονεῖ ὀχ τὴ μάννα σου, νὰ στείλω νὰ τὴ φέρω ;
—Δὲ μὲ πονεῖ ὀχ τὴ μάννα μου, μὴ στέλνεις νὰ τὴ φέρῃς.
—Μὴ σὲ πονεῖ ὀχ τἀδέρφια σου, νὰ στείλω νὰ τὰ φέρω ;
—Δὲ μὲ πονεῖ ὀχ τἀδέρφια μου, μὴ στέλνεις νὰ τὰ φέρῃς.
μόν' μὲ πονεῖ ὀχ τὸ σπίτι μου κι ὀχ τὸν Ἀπάνω (1) κόσμο,
—Ἄ σὲ πονεῖ ὀχ τὸ σπίτι σου, πιὰ δὲν τὸ μεταβλέπεις».

Ἡ νοσταλγία, τὴν ὁποίαν διατηροῦν διὰ τὸν ἐπάνω κόσμον, ἡ ἀνάμνησις, τὴν ὁποίαν θέλουν νὰ ἔχουν δι' ἑαυτοὺς οἱ ζῶντες, τοὺς συνδέει μὲ τὴν ζωὴν εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ χάσουν παντελῶς τὴν ἐπαφήν των μὲ αὐτήν.

ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΧΑΡΟΥ

Εἰς τὰ μοιρολόγια, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸν Χάρον, ἀπαντῶμεν τὰς πλέον καλλιτεχνικὰς προσωποποιήσεις (2) τοῦ θανάτου. Δὲν πρέπει νὰ διαφεύγῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν, ὅτι Χάρος εἶναι αὐτὸς ὁ θάνατος. Τὸ αὐτὸ βεβαίως νοοῦμεν λέγοντες : «πέθανε» κάποιος ἢ «τὸν πῆρε ὁ Χάρος».

---

1) Ψυχολογικῶς τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ Ὁμηρικὸν βασίλειον τῶν νεκρῶν. Ὁ Ἀγαμέμνων συναντήσας τὸν Ὀδυσσέα εἰς τὸν Ἅδην ἐνδιεφέρετο νὰ πληροφορηθῇ, ἂν ἦτο ἐν τῇ ζωῇ ὁ υἱός του :

«Ἀλλ' ἄγε μοιτόδε εἰπὲ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον,
εἴπου ἔτι ζώοντος ἀκούετε παιδὸς ἐμεῖο

Ὀδυσ. λ 457.

Καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπιμόνως ἐζήτει νὰ μάθῃ παρὰ τοῦ Ὀδυσσέως περὶ τοῦ υἱοῦ του καὶ τοῦ πατρός του.

«Ἀλλ' ἄγε μοι τοῦ παιδὸς ἀγαυοῦ μῦθον ἐνίσπες,
ἦ ἕπετ' ἐς πόλεμον πρόμος ἔμμεναι ἠὲ καὶ οὐκί.
Εἰπὲ δέ μοι, Πηλῆος ἀμύμονος εἴτι πέπυσσαι
ἢ ἔτ' ἔχει τιμὴν πολέσιν μετὰ Μυρμιδόνεσσιν.

Ὀδυσ. λ 492.

Ἡ νοσταλγικὴ διάθεσις καὶ ἡ λαχτάρα τῶν νεκρῶν πρὸς τὴν ζωὴν διαφαίνεται εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, θέλοντα διὰ λόγων παρηγορητικῶν νὰ γλυκάνῃ τὸν θάνατόν του. Θὰ προετίμα, εἶπε, νὰ ἦτο χωρικὸς ἐργαζόμενος εἰς τὰ κτήματα πτωχοῦ ἀφεντικοῦ παρὰ νὰ ἐβασίλευεν εἰς πάντας τοὺς ἐκ τῆς γῆς ἀφανισθέντας νεκρούς.

«Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ,
ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη,
ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν».

Ὀδυσ. λ 490.

2) Παρ' ἀρχαίοις προσωποποίησις τοῦ θανάτου ἦτο ὁ Χάρων, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ κάτω κόσμου. Ὁ αὐτὸς λοιπὸν εἶναι καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν μυθολογίαν (Χάρων—Χάρος ἢ Χάροντας, ὡς γέρων—γέρος ἢ γέροντας).

«Γρήγορα τρέξε, θάνατε, (1) καὶ πάρε τὴ ζωή μου,
νὰ πάψουνε οἱ πίκρες μου, οἱ πόνοι κ' οἱ καημοί μου».

Ἀφοῦ ὁ Χάρος ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν θάνατον, θὰ εἶναι κατὰ συνέπειαν πικρὸς καὶ σκληρός. Οὕτω δὲν σέβεται τίποτε, δὲν ὑπολογίζει τὰς οἱασδήποτε παρακλήσεις, εἶναι στυγνός, ἄτεγκτος, ἀδυσώπητος, ἀνάλγητος καὶ ἀσυγκίνητος εἰς στιγμὰς πόνου καὶ ἀνθρωπίνου σπαραγμοῦ.

«Ὁ Χάρος ἐκαλίγωνε ἔξω στὸ φεγγαράκι
κ' ἡ μάννα του τὸν ἐρωτάει κ' ἡ μάννα του τοῦ λέγει.
—Γιέμ', στὸ κυνήγι, ποὺ θὰ πᾶς καὶ στὸ κυνήγημά σου,
μὴν πάρῃς μάννες μὲ παιδιὰ κι ἀδέρφια μ' ἀδερφάδες,
μὴν πάρῃς πρωταντρόγενα πρωτοστεφανωμένα.
—Ὁπώβρω τρεῖς, παίρνω τοὺς δυό, κι ὁπώβρω δυὸ τὸν ἕνα
κι ὁπώβρω κ' ἕνα μοναχό, κι ἐκείνονε τὸν παίρνω».

Ὑπερηφανεύεται, διότι ἡ παρουσία του εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸ πένθος καὶ τὴν ἀνθρωπίνην δυστυχίαν. Αἰσθάνεται ἱκανοποίησιν ἐκ τῶν φρικτῶν ἔργων του, διὰ τὰ ὁποῖα μάλιστα χαίρεται καὶ καυχᾶται, ὁσάκις τὰ βλέπει συντελεσθέντα.

«Γιὰ ἰδὲ σπίθιαν τὰ ρήμαξα κι αὐλὲς ἀράχνιασά τσι,
καὶ ἀδέρφια ποὺ ξεχώρισα, που' σαν ἀγαπημένα,
χώρισα μάννες 'πὸ παιδιά, παιδιὰ 'πο τσὶ μαννάδες,
ἐχώρισα κι ἀντρόϋνα, πού 'σαν ἀγαπημένα».

Δὲν ἔχει καρδιά, δὲν συμπάσχει, καὶ εἰς ἐπιμόνους παρακλήσεις διὰ παράτασιν ὀλίγων ἐτῶν ζωῆς ἀπαντᾷ, ὅτι «δὲν εἶναι μάννα νὰ πονῇ, πατέρας νὰ λυπᾶται». Εἰς πάντας ἀδιακρίτως φέρει τὴν καταστροφήν, εἰς οὐδένα χαρίζεται, ἐκτελεῖ ἀδιστάκτως τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (2) ὁρισθὲν καθῆκον καὶ παραλαμβάνει τὰς ψυχὰς ἀνοικτιρμόνως.

---

1) Τὴν ἰδίαν παράκλησιν βλέπομεν καὶ εἰς τὸν «Φιλοκτήτην» τοῦ τραγικοῦ ποιητοῦ Σοφοκλέους.

«Ὦ θάνατε, θάνατε, πῶς ἀεὶ καλούμενος
οὕτω κατ' ἦμαρ, οὐ δύνᾳ μολεῖν ποτε ;
Στίχ. 797.

2) Εἰς τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν φέρεται ὁ Ἑρμῆς ὡς ἐκτελεστὴς τῶν διαταγῶν τοῦ Διός. Αὐτὸς ὁδηγεῖ τὰς ψυχὰς τῶν ἀποθανόντων εἰς τὸν Ἅδην, διὸ καὶ ψυχοπομπὸς καλεῖται. Παραθέτομεν σχετικοὺς στίχους ἐκ τῆς Ὀδυσσείας, δεικνύοντας τὸ ἄχαρι ἔργον του :

«Ἑρμῆς δὲ ψυχὰς Κυλλήνιος ἐξεκαλεῖτο
ἀνδρῶν μνηστήρων· ἔχε δὲ ῥάβδον μετὰ χερσὶν
καλὴν χρυσείην, τῇ τ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει
ὧν ἐθέλει, τοὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνώοντας ἐγείρει·
τῇ ρ' ἄγε κινήσας, ταὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο·
ὡς δ' ὅτε νυκτερίδες μυχῷ ἄντρου θεσπεσίοιο
τρίζουσαι ποτέονται, ἐπεὶ κέ τις ἀποπέσῃσιν
ὁρμαθοῦ ἐκ πέτρης, ἀνὰ τ' ἀλλήλῃσιν ἔχονται,
ὥς αἱ τετριγυῖαι ἅμ' ἤϊσαν· ἦρχε δ' ἄρα σφιν
Ἑρμείας ἀκάκητα κατ' εὐρώεντα κέλευθα».

Ὀδυσ. ω Ι κέξ.

«Παρακαλοῦν οἱ γέροντες, τ' ἀγόρια γονατίζουν
καὶ τὰ μικρὰ παιδόπουλα τὰ χέρια σταυρωμένα·
Χάρε μου, διάβ' ἀπὸ χωριό, κάτσε σὲ κρύα βρύση,
νὰ πιοῦν οἱ γέροντες νερὸ κ' οἱ νιοὶ νὰ λιθαρίσουν,
καὶ τὰ μικρὰ παιδόπουλα νὰ μάσουνε λουλούδια.
—Ἀνεὶ διαβῶ ἀπὸ χωριό, ἂν ἀπὸ κρύα βρύση,
ἔρχονται οἱ μάννες γιὰ νερό, γνωρίζουν τὰ παιδιά τους,
γνωρίζονται τ' ἀντρόγενα καὶ χωρισμὸ δὲν ἔχουν».

Ἔχει ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῶν ἐπιδιώξεών του νὰ ἐμπνέῃ εἰς πάντας τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον, νὰ φαίνεται ἀήττητος, νὰ προκαλῇ τὴν φρίκην, τὸν ἀποτροπιασμὸν καὶ τὴν ταπείνωσιν. Ἀλλοίμονον εἰς ὅσους στηριχθοῦν εἰς τὸν ἑαυτόν των καὶ περιφρονήσουν τὴν ἀκατανίκητον δύναμίν του.

«Μιὰ λυγερὴ παινέθηκε, πὼς Χάρο δὲ φοβᾶται,
γιατ' ἔχει τοὺς ἐννι' ἀδερφούς, τὸν Κων/τῖνο γι' ἄντρα.
Κι ὁ Χάρος κάπου τ' ἄκουσε, κάτι πουλὶ τοῦ τὸ εἶπε
καὶ πῆγε καὶ τοὺς ἔσωσε στὸ γιῶμα ποὺ γευόνταν.
—Καλῶς τὰ χαίρεστ', ἄρχοντες, κι ὅλο τ' ἀρχοντολόϊ.
Καλῶς ἦρθες, κὺρ Χάροντα, καλῶς ἦρθες, κὺρ Χάρο.
Κάτσε στὸ γιῶμα νὰ γευτῇς, κάτσε νὰ γιωματίσῃς.
—Δὲν ἦρθα γιὰ τὸ γιῶμα σας, μηδὲ γιὰ τὸ φαΐ σας,
μὸν ἦρθα γιὰ τὴ λυγερή, ποὺ Χάρο δὲ φοβᾶται.
Ὀχ τὰ μαλλιὰ τὴν ἔπιασε, στὶς πλάτες του τὴ ρίχνει».

Ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ του μεταχειριζόμενος δόλιον καὶ παραπλανητικὸν τρόπον εἰς τὰς ἐνεργείας του. Μεταμορφοῦται εἰς ἀετόν, εἰς χελιδόνα, εἰς ὄφιν καὶ μὲ ποικίλας ἄλλας παγιδεύσεις ὑπερισχύει εἰς τὸ ἄχαρι ἔργον του.

«Λεβέντης ἐρροβόλαγε ἀπὸ τὰ κορφοβούνια·
μὲ τὸ μαντήλι στὸ λαιμό, τὸ βαροκεντημένο.
Εἶχε τὸ φέσι του στραβὰ καὶ τὰ μαλλιὰ κλωσμένα
κι ἔστρεφτε τὸ μουστάκι του καὶ ψιλοτραγουδοῦσε.
Κι ὁ Χάρος τὸν ἀγνάντεψε ἀπὸ ψηλὴ ραχοῦλα
καρτέρι πάει καὶ τόβαλε σ' ἕνα στενὸ σοκάκι».

Τὰ συνηθισμένα του ὅπλα εἶναι βέλη καὶ τόξα.

«Κι ὁ Χάρος τὴ σαγίτεψε [1] κι ἡ κόρη κιτρινίζει».

Δὲν εὑρίσκονται σωτήρια φάρμακα οὔτε ἰατροὶ νὰ θεραπεύσουν τὰς ὑπ' αὐτοῦ προξενηθείας πληγάς.

«Καὶ μπαινοβγαίνουν οἱ γιατροὶ καὶ γιατρεμὸ δὲ βρίσκουν.
Στοῦ Χάρου τὶς λαβωματιὲς βοτάνια δὲν χωρᾶνε».

Ἡ μορφή του ἀλλοιοῦται ἀναλόγως πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν του (ἐμφανίζεται ὡς κουρσάρος, βαρκάρης, κηπουρός, κτίστης) καὶ ἔχει καταπληκτικὰ εἰς θέαν χαρακτηριστικά.

---

1) Τόξα καὶ βέλη διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἔφερε καὶ ὁ Ἀπόλλων (ἀργυρότοξος) καὶ ἡ Ἄρτεμις (ἰοχέαιρα).

«Σὰν ἀστραπὴ εἶν' τὸ βλέμμα του, σὰν τὴ φωτιὰ (1) ἡ βαφή του,
σὰν δυὸ βουνὰ οἱ ὦμοι του, σὰν κάστρο ἡ κεφαλή του.
Φορεῖ τοῦ ἥλιου τὰ μαλλιά, τῆς ἀστραπῆς τὰ μάτια».

Συνηθέστερον παρουσιάζεται μαῦρος καβαλλάρης μὲ ὄψιν ἀγριωπήν, παράστημα σκοτεινὸν καὶ μὲ πανοπλίαν φρικιαστικήν.

«Καὶ νά σου κ' ἐπρόβαλε στοὺς κάμπους καβαλλάρης.
Μαῦρος (2) ἦταν, μαῦρα φορεῖ, μαῦρο καὶ τ' ἄλογό του,
σέρνει στιλέττα δίκοπα, σπαθιὰ ξεγυμνωμένα,
στιλέττα τάχει γιὰ καρδιές, σπαθιὰ γιὰ τὰ κεφάλια».

Γνωστὸν εἶναι εἰς ἡμᾶς καὶ τὸ τραγούδι, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Νικόλαον Πολίτην εἶναι «ἓν τῶν ἀρίστων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» καὶ δι' αὐτὸ μετεφράσθη εἰς πολλὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας :

«Γιατὶ εἶναι μαῦρα τὰ βουνὰ καὶ στέκουν βουρκωμένα ;
Μὴν ἄνεμος τὰ πολεμᾶ, μήνα βροχὴ τὰ δέρνει ;
Κι οὐδ' ἄνεμος τὰ πολεμᾶ, κι οὐδὲ βροχὴ τὰ δέρνει,
μόνε διαβαίνει ὁ Χάροντας μὲ τοὺς ἀποθαμένους.
Σέρνει τοὺς νιοὺς ἀπὸ μπροστά, τοὺς γέροντας κατόπι,
τὰ τρυφερὰ παιδόπουλα στὴ σέλλα ἀραδιασμένα» (3).

Εἰς σειρὰν καὶ τάξιν πολεμικήν: προπορεύονται τὰ παλληκάρια, διότι ἀντέχουν εἰς τὸ περπάτημα, ἀκολουθοῦν οἱ γέροντες, οἱ κουρασμένοι ἀπὸ τὴν ζωήν, οἱ δὲ νεαροὶ βλαστοὶ κάθηνται ἀραδιασμένοι εἰς τοῦ Χάρου τὸ ἄλογον διὰ νὰ μὴ κουρασθοῦν καὶ μείνουν ὀπίσω.

Οὕτως ἐξεικονίζεται ὁ Χάρος, ὅστις ἔχει ἔννοιαν ταυτόσημον πρὸς τὸν θάνατον. Δὲν εἶναι λοιπὸν εὔκολον νὰ ἀντιτάξῃ κανεὶς τὴν δύναμίν του καὶ νὰ ἀρνηθῇ νὰ δώσῃ

---

1) Καὶ εἰς τὸν Ὅμηρον κόκκινος εἶναι ὁ θάνατος

«τὸν δὲ κατ' ὄσσε
ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ Μοῖρα κραταιή».

(Ἰλ. Υ 477)

2) Καὶ ὁ Ὅμηρος οὕτω χρωματίζει τὸν τὰ πάντα ἀψηφοῦντα θάνατον καὶ τὰς ὀδύνας, ἐξ ὧν οὗτος προέρχεται !

(τανηλεγὴς Ὀδ. λ 171)

«Κῆρες ἄγον μέλανος θανάτοιο».

(Ἰλ. Β 834)

«Αὐτὰρ ὁ σύλα πῶμα φαρέτρης, ἐκ δ' ἕλετ' ἰὸν
ἀβλῆτα πτερόεντα, μ ε λ α ι ν έ ω ν ἔρμ' ὀδυνάων».

(Ἰλ. Δ 116)

3) Ἡ σύνθεσις τοῦ ἀνωτέρω τραγουδιοῦ ἐνεποίησε βαθεῖαν αἴσθησιν καὶ ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Γκαῖτε, ὅστις ἐν ἔτει 1823 ἔγραφεν: «Ὅλαι αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις καὶ διαθέσεις διεγείρονται μέσα μου καὶ ἰδιαιτέρως ἡ δύναμις τῆς φαντασίας. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, ποὺ νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἴδῃ ζωγραφισμένον τὸ θέμα αὐτό». Καὶ πάλιν ἐν ἔτει 1828 ὁ ἴδιος ἔγραφε: «Τὸ θέμα αὐτὸ κατέχει εἰς τὴν ψυχήν μου θέσιν ἀσύγκριτον ἐξ ἐπόψεως ποιητικῆς ἀξίας».

Ἐξ ἄρθρου σχετικοῦ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Σ. Κουγέα μανθάνομεν, ὅτι προεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Γκαῖτε διαγωνισμὸς ζωγραφικῆς μὲ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ ἐβραβεύθη τὸ σχεδίασμα τοῦ Καρόλου Δεϋμπολντ. (Ἀντίγραφον του ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ φιλολογικὸν περιοδικὸν «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ»).

εἰς αὐτὸν ὅ,τι πολύτιμον ἔχει, τὴν ψυχήν του. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὑπάρχουν καὶ οἱ ἥρωες, οἵτινες θεωροῦν προσβλητικὸν διὰ τὸν ἀνδρισμόν των νὰ ὑποκύψουν καὶ νὰ παραδοθοῦν εἰς αὐτὸν χωρὶς νὰ προηγηθῇ πάλη, χωρὶς νὰ ἡττηθοῦν εἰς τὰ «σιδηρένια καὶ μαρμαρένια ἁλώνια».

«Πιαστῆκαν καὶ παλαίψανε δυὸ νύχτες καὶ τρεῖς μέρες'
κι αὐτοῦ τὴν τρίτη τὴν αὐγὴ κοντὰ στὸ γιῶμα γιῶμα
φέρν' ὁ λεβέντης μιὰ βολά, τοῦ Χάρου κακοφάνη,
ἀπ' τὰ μαλλιὰ τὸν ἄδραξε, στὴ γῆ τὸν ἀβροντάει.
Ἀκοῦν τὸ νιὸ καὶ βόγγυξε καὶ βαριαναστενάζει».

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀντίληψις τοῦ λαοῦ μας περὶ τοῦ θανάτου: ἡ ρ ω ϊ κ ή, ἀνάλογος πρὸς τὸ βιολογικόν του κύτταρον, τὸ ἀκατάβλητον σθένος καὶ τὴν ψυχικὴν δυναμικότητά του. Οὕτως ἔχουν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ μ ο ι ρ ο λ ό γ ι α.

Ὡς εἴδομεν, περιορίζονται εἰς τὴν ἔκφρασιν τριῶν πραγμάτων:

1) Περιγράφουν μὲ ἀπαράμιλλον δύναμιν τὸν πόνον καὶ τὴν μεγάλην ὀδύνην, τὴν ὁποίαν δοκιμάζουν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπώλεσαν προσφιλεῖς ὑπάρξεις. 2) Περιγράφουν μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα α) τὴν φρικτὴν μοῖραν τῶν ἀποθνῃσκόντων καὶ β) τὸν κάτω κόσμον, ἄχαριν αἰωνίου διαμονῆς τόπον. 3) Περιγράφουν μὲ ὑποβλητικοὺς καὶ παθητικοὺς στίχους τὴν ἀποκρουστικὴν μορφὴν τοῦ Χάρου καὶ τὰ ἀποτρόπαια ἔργα του.

Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι εἰς τὰ μ ο ι ρ ο λ ό γ ι α διαφαίνεται πῶς οἱ νεοέλληνες θεωροῦν τὴν ζωὴν καὶ πῶς παραδέχονται τὸν θάνατον. Δὲν συμφωνοῦν, βεβαίως, μὲ τὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, καθ' ἣν ἡ παροῦσα ζωὴ ἀποτελεῖ σταθμὸν πρὸς ἄλλην ζωὴν αἰωνίας μακαριότητος, ὡς λέγει ὁ Μ. Βασίλειος. Παραδέχεται ὁ λαϊκὸς τραγουδιστὴς ὅτι, ἀποθνῄσκοντος τοῦ ἀνθρώπου, οὐδεμία πρόβλεψις ὑπάρχει καλυτέρου μέλλοντος, οὐδεμία ἐλπὶς παραδεισιακῆς ζωῆς.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπιθυμεῖ πρὶν παραδοθῇ εἰς τὸν σιδηροῦν ὕπνον νὰ αἰσθανθῇ τὴν χαρὰν καὶ νὰ ἀπολαύσῃ τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς τῆς ἐπιγείου. Ἐν ταύτῃ ὅμως τῇ προσπαθείᾳ του προβάλλεται ἐνώπιόν του τὸ φάσμα τοῦ θανάτου, τὸ ὁποῖον διαποτίζει τὴν ψυχήν του μὲ μελαγχολικὴν διάθεσιν. Καὶ οὕτως εἰς τὴν μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν τυχὸν δοκιμάζει ἐκ τῆς ζωῆς, τὸ τραγούδι του ἐπισφραγίζεται μὲ τὸν μέγαν ἐφιάλτην, τὸν φόβον τοῦ θανάτου. Ὅθεν ὁ ἀτενίζων τὸν θάνατον θρηνεῖ ὄχι τόσον διότι θὰ τὸν καλύψῃ «τῆς μαύρης γῆς τὸ χῶμα», ὅσον διότι δὲν εἶχε τὸν καιρὸν νὰ αἰσθανθῇ ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἐπίγειον χαράν, τὴν ὁποίαν προώρως ἔχασεν. Ὀδύρεται, διότι πρὶν ἀκόμη ἀπολαύσῃ ὅ,τι ἐπόθει ἡ ψυχή του, ἡ Ἀνάγκη, ἡ σκληρὰ μοῖρα ἔκοψε τὸ νῆμα τῆς γλυκείας ζωῆς του.

Κατὰ τὰς ὑστάτας ἐπιθανατίους στιγμάς του ἀποχαιρετίζων διὰ παντὸς τὴν ζωὴν δὲν παραλείπει νὰ φέρῃ μαζί του εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ νοσταλγικὸν παράπονον, τὸν καημόν, τὸν ὁποῖον χρειάζεται διὰ νὰ διατηρῇ ἄσβεστον τὴν λαχτάραν τῆς ζωῆς (1).

---

1) Καὶ ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἀποχωριζόμενος ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἀπεχαιρέτα μὲ συγκίνησιν τὸ ἥδιστον φῶς τῆς ζωῆς.

Εἰς τὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος, αἵτινες παριστάνουν θανάτους καὶ κηδείας, βλέπομεν ζωγραφισμένα εἰς τὰ πρόσωπα: τὴν αὐτὴν σεμνὴν καὶ μετρημένην λύπην, τὸ αὐτὸ βαθὺ παράπονον, τὸ αὐτὸ συγκινητικὸν καὶ συγκρατημένον πάθος.